

Ігор ЛЮТИЙ
Тетяна МОТАШКО

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ

Досліджено економічну природу доходів населення. Окреслено основні види доходів населення України та визначено їх структуру. З'ясовано місце доходів населення у формуванні фінансових ресурсів держави.

Дефіцит державного бюджету вимагає пошуку альтернативних джерел залучення коштів, які дозволять його мінімізувати. При цьому важлива роль у забезпеченні держави необхідними коштами відводиться внутрішнім джерелам фінансування, які є досить привабливими для держави-позичальника, оскільки саме вона визначає умови запозичення. Таким чином, внутрішнім потенціалом, реалізація якого може дати додаткові ресурси, спрямовані на фінансування дефіциту державного бюджету, є доходи населення. В рамках даної проблеми питання економічної природи доходів населення, їх структури та ролі у наповненні державного бюджету займають одне з провідних місць, а в умовах негативних процесів на світових та вітчизняному фінансових ринках робота щодо залучення державою вільних грошових коштів населення стає ще актуальнішою.

Доходи населення, як сума грошових коштів і матеріальних благ, отриманих або створених громадянами за певний період часу, є одним із найважливіших показників, що характеризують рівень економічного та соціального розвитку суспільства. Вперше проблеми визначення сутності доходів населення, джерел їх формування та розподілу були окреслені в працях меркантилістів.

Процес утворення доходів населення учені пов'язували зі сферою обігу торгового капіталу, а будь-яке виробництво вважали засобом для забезпечення доходів. Вони зазначали, що "гроші породжують торгівлю, а торгівля збільшує гроші". Таким чином, відповідно до теорії меркантилізму, доходи населення пов'язані з продажем товару.

Фізіократи джерелом багатства вважали виробництво. Однак єдиним видом реального доходу, на їхню думку, була земельна рента як дар природи. Всі інші доходи були похідними від неї. "Нічого в дійсності не може приносити доходу, крім землі і води. Можна навіть сказати просто: крім землі, оскільки без останньої вода нічого не виробляє" [3, 124].

Цілісну систему поглядів на проблему доходів вперше було сформовано представниками класичної політичної економії. А. Сміт і Д. Рікардо зазначали, що первинне джерело доходів існує в різних сферах виробництва. Проблема доходів і їх розподілу вони пов'язували з теорією вартості. Учені запропонували трудову теорію вартості, згідно з якою основою цін і кінцевим джерелом доходів є затрати праці в процесі виробництва.

Ж.-Б. Сей і його прихильники пов'язували походження доходу з функціонуванням відповідних факторів виробни-

цтва. Праця, земля і капітал, на їхню думку, є основним джерелом доходів суспільства: заробітної плати, ренти та прибутку.

На наш погляд, принципово інші положення щодо формування доходів та їх розподілу сформувала економічна теорія марксизму. Головним в даній теорії є обґрунтування сутності прибутку як форми доданої вартості, котра створюється в процесі праці. Так, додана вартість, яка створюється найманою працею, є джерелом доходів усіх власників засобів виробництва. Однак К. Маркс зазначав, що в умовах високорозвинутого індустріального виробництва, створення багатства і доходу все більше залежить від загального рівня розвитку науки і її технологічного застосування.

Маржиналістська концепція доходів розглядала доходи населення як масу корисності для всіх індивідів.

Представники кейнсіанства застосували макроекономічний підхід до дослідження доходів населення. Проблеми доходів розглядалися ученими в поєднанні з ефективним використанням матеріальних, грошових і трудових ресурсів в суспільстві, проблемою зайнятості. Основна роль в кейнсіанській теорії доходу належить “концепції інвестиційного мультиплікатора, що пов’язувала приріст доходу з приростом інвестицій. Так, нарощення інвестицій стимулює зайнятість, що призводить до збільшення доходу населення і споживання” [2, 114].

Формування доходів у сфері виробництва інституціоналісти розглядали як результат певних соціальних функцій. Слід зазначити, що для з’ясування механізму формування доходів населення представники цього напрямку вважали необхідним залучення інституційних факторів, серед яких виокремлювали соціологічні, психологічні, політичні, правові та інші [1, 130–131].

Таким чином, розмаїття підходів до дослідження проблем формування доходів населення обумовило можливість виокремлен-

ня різних їх видів. Доходи населення можна класифікувати за низкою ознак (рис. 1), однак найзагальніша класифікація передбачає їх поділ на факторні і нефакторні доходи.

До факторних доходів належать ті, які визначаються відповідно до основних факторів виробництва: дохід від затрат праці, дохід від власності та капіталу, дохід від самозайнятості (використання і праці, і капіталу). Всі інші доходи – нефакторні. Принагідно зазначимо, що поділ доходів на факторні і нефакторні базується на вченні К. Маркса, згідно з яким вирізняють первинні та похідні доходи. Так, під первинними доходами К. Маркс розуміє доходи, які формуються на стадії виробництва (дохід робітника – заробітна плата, дохід капіталіста – прибуток, землевласника – земельна рента). Доходи, які не беруть безпосередньої участі у виробництві, тобто не задіяні у сфері матеріального виробництва, є похідними (вторинними).

Основну питому вагу в доходах населення становлять доходи у грошовій формі, які можуть бути загальними (до сплати податків та обов’язкових платежів) та наявними (після здійснення вказаних виплат).

Загалом грошові доходи населення є сумою грошових коштів, отриманих членами домашніх господарств у вигляді заробітної плати, доходу від індивідуальної трудової та підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, допомоги, компенсаційних та інших додаткових виплат, відсотків, дивідендів, ренти та інших доходів від власності, коштів від продажу продукції особистого підсобного господарства та інших грошових надходжень [4, 12].

Аналіз структури грошових доходів населення України свідчить, що частка оплати праці становить більше половини загальної величини грошових доходів і постійно зростає (рис. 2). При цьому доходи від продажу сільськогосподарської продукції демонструють протилежну тенденцію: їхня частка в загальній структурі грошових доходів насе-

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Рис. 1. Класифікація доходів населення

лення України є найменшою (4%). Такий стан речей, на наш погляд, пов'язаний перш за все з міграцією сільського населення у міста.

За матеріально-речовою формою, окрім грошових, вирізняють натуральні доходи.

Під натуральними доходами розуміють надходження натурою від підприємств, держави, а також умовні нарахування від проживання у власному помешканні. До таких доходів також відносять усі надходження продуктів

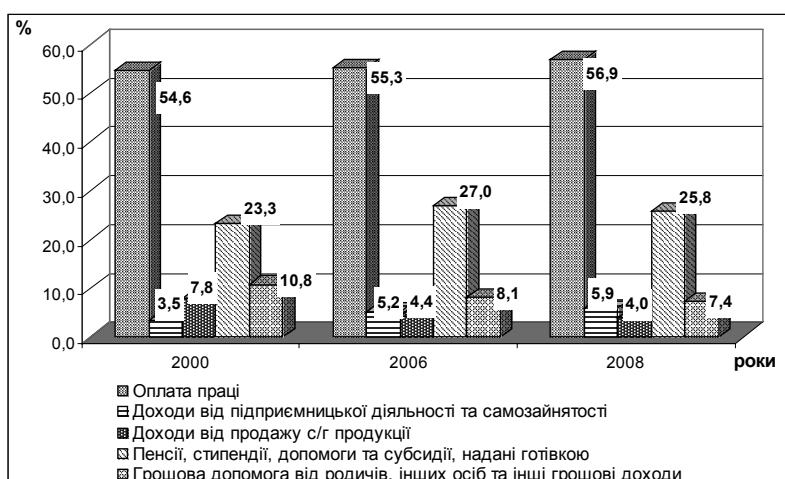

Рис. 2. Структура грошових доходів населення України

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

сільського господарства, різні вироби, послуги та іншу продукцію в натуральній формі, отриману з присадибних, садово-городніх наділів, особистого подвір'я, самозаготівель для особистого та сімейного споживання.

За джерелами надходження вирізняють доходи від власності, оплату праці найманого персоналу, надання соціальних трансфертів, безкоштовних та пільгових послуг, доходи від індивідуальної трудової діяльності (самозайнятості), в т. ч. від особистого підсобного сільського господарства. Кожен із вказаних елементів доходів може бути розподілений на складові частини відповідно до форми надходжень (грошові надходження із усіх джерел та негрошові доходи, що містять натуральні надходження та пільги і безкоштовні послуги).

Аналіз структури грошових доходів населення України за джерелами надходження у 2004–2009 рр. свідчить, що найбільшою у загальній структурі доходів є

частка оплати праці, яка у 2008 р. становила 43,3% (табл. 1).

Необхідно зазначити, що отримуючи дохід, домогосподарство не завжди може вільно ним розпоряджатися. Так, населення отримує від державних установ, підприємств та некомерційних організацій з обслуговування населення негрошові надходження, які мають цільове призначення. Такі доходи населення ще називають іммобільними, і ними домогосподарства не можуть розпоряджатися на власний розсуд. Однак існують і мобільні доходи, якими населення розпоряджається без будь-яких обмежень [4, 17].

За ознакою купівельної спроможності доходи населення поділяють на номінальні та реальні. Номінальні доходи містять усю суму нарахованих доходів, а реальні характеризують кількість товарів та послуг, які можна придбати на номінальний дохід, з метою задоволення особистих потреб. Саме реальні доходи свідчать про обсяги споживання на-

Таблиця 1

Структура доходів населення України за джерелами їх надходження*

	2005		2006		2007		2008		2009**	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Доходи – всього	381,4	100	472,1	100	623,3	100	845,6	100	235,3	100
заробітна плата	160,6	42,1	205,1	43,5	279,0	44,8	366,4	43,3	94,7	40,2
прибуток та змішаний дохід	58,4	15,3	69,2	14,7	95,2	15,3	131,1	15,5	46,0	19,5
доходи від власності (одержані)	11,1	2,9	13,9	2,9	20,0	3,2	28,4	3,4	8,6	3,6
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	151,3	39,7	183,9	39,0	229,0	36,7	319,7	37,8	86,1	36,6
у тому числі:										
– соціальні допомоги	84,6	55,9	103,1	56,1	124,5	54,3	180,5	56,4	50,8	59,0
– інші одержані поточні трансферти	12,5	8,3	14,5	7,9	18,2	8,0	26,1	8,2	9,2	10,7
– соціальні трансферти в натурі	54,2	35,8	66,3	36,1	86,4	37,7	113,1	35,4	26,0	30,3

* Складено за даними [5].

** Дані за III квартал 2009 р.

селенням товарів та послуг. Статистичні дані демонструють сталу тенденцію зростання доходів населення України. Однак реальні доходи громадян, що враховують ціновий фактор, зменшуються. Так, у II кварталі 2009 р. номінальні доходи населення України зросли на 6,1% порівняно з відповідним періодом попереднього року і склали 218,3 млрд. грн. Номінальні ж наявні доходи, які можуть бути використані населенням на придбання товарів та послуг, збільшилися на 5,5%, а реальні наявні доходи громадян зменшилися на 8,3% [5].

Останніми роками поширеним явищем стало отримання доходів у тіньовому секторі економіки. Слід зазначити, що в розвинених країнах світу питома вага тіньового сектора зазвичай не перевищує 5–15% від величини ВВП. Загалом найменша частка тіньового сектора зафіксована у США – 8,6% ВВП, Швейцарії – 9,5%, Австрії – 10,8%, Японії – 11,0%, тоді як в Іспанії, Португалії, Італії та Греції вона є найбільшою (22%, 27% та 28% відповідно).

Для країн з перехідною економікою Європи та Азії середній рівень обсягів тіньової економіки становить 38% від величини ВВП. Найменша частка тіньового сектора була зафіксована в Словаччині – 18,9%, Чехії – 19,1% та Угорщині – 25,1%; найбільша – в Азербайджані (60,6%) та Грузії (67,3%) [7]. Обсяг тіньового сектора економіки України є досить високим і складає за офіційними даними 31,1% від ВВП [5], хоча, на думку вітчизняних науковців, він є значно вищим і коливається в межах 50–60%.

Таким чином, серед доходів населення виокремлюють легальні та нелегальні доходи. До легальних належать офіційні надходження від зареєстрованої господарської діяльності, а джерелом нелегальних доходів є тіньова економіка. При цьому доходи, отримані в тіньовому секторі, можуть бути як легітимними, так і нелегітимними (підпільне виробництво алкоголю, торгівля зброєю, виробництво та продаж наркотичних засобів та інші).

Отже, дослідження економічної природи доходів населення свідчать про різноманітність підходів науковців щодо визначення їх сутності, джерел надходження та проблем формування. Однак важливим є те, що незалежно від того, чи ці кошти обертаються у тіньовому секторі економіки, чи залишили національну економіку, чи осіли “на руках” у населення, – вони є внутрішнім потенціалом, активізація якого може стати важливим джерелом коштів, спрямованих на поповнення дефіциту державного бюджету.

Світова та вітчизняна практика свідчить, що залучення коштів населення у сферу державного кредиту здійснюється кількома шляхами. Однак у будь-якому випадку фінансування дефіциту державного бюджету здійснюється шляхом емісії державних цінних паперів (ДЦП).

Участь населення у покритті дефіциту бюджету є поширеною практикою у провідних країнах світу. Розвинений фінансовий ринок зарубіжних держав дає можливість урядам безпосередньо залучати вільні кошти населення – шляхом розміщення неринкових державних цінних паперів (ощадні бони, ощадні сертифікати, виграшні облігації тощо), орієнтованих на індивідуального інвестора. Слід зазначити, що цінні папери зазначеного типу є досить зручним інструментом, оскільки дають можливість інвестору у будь-який момент пред’явити їх до сплати. Однак при достроковому поверненні вкладених коштів інвестор (населення) втрачає певну частину свого доходу.

Прикладом акумуляції грошових коштів населення шляхом емісії неринкових державних цінних паперів та корисним досвідом для України може стати практика таких країн, як Великобританія, Канада, Німеччина та США.

На нашу думку, підвищений інтерес населення до державних цінних паперів пов’язаний, насамперед, із широким спектром їх видів, що дає можливість задоволь-

нити вподобання різних груп індивідуальних інвесторів. Вагомий вплив на підвищення активності населення у кредитуванні країни має запровадження спеціальних програм, які дають можливість значно спростити взаємовідносини між населенням та державою-позичальником.

Участь населення у фінансуванні дефіциту державного бюджету країни може здійснюватися й опосередковано, тобто через фінансових посередників. Саме фінансові ринки є тими специфічними "каналами", по яких грошові кошти переходять від власника до інвестора. Слід зазначити, що такий спосіб акумуляції дефіцитних ресурсів є прийнятним і для України.

Про роль фінансових посередників в акумуляції вільних коштів населення свідчить структура їх активів. Слід зазначити, що проблематиці оптимальної структури активів домогосподарств приділяв велику увагу монетарист М. Фрідмен. Згідно з його теорією, виокремлюють п'ять видів активів населення: гроші, акції, облігації, предмети тривалого користування, людський капітал (сума трудових доходів). Сучасна ж структура активів домогосподарств передбачає наявність готівкової валюти та депозитів, цінних паперів, а також вкладень до інституційних інвесторів.

Як свідчить світова практика, лідерами на ринку залучення коштів населення є банки. Однак останнім часом їх позиції дещо послабилися на користь інституційних інвесторів (інститути спільного інвестування, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та інші фінансові установи). При цьому такі тенденції хоча і проявляються, однак не є превалюючими для таких країн, як Іспанія та Японія (табл. 2).

Структура ж активів вітчизняних домогосподарств свідчить про те, що переважаючими є готівкова форма заощаджень (за даними Національного банку, на руках українців перебуває близько 149 млрд. грн. (18,6 млрд. дол. США) та вклади на депозитах (за даними 2009 р., на депозитах домашніх господарств зосереджено більше 200 млрд. грн.) (рис. 3).

Таким чином, кошти населення є важливим джерелом формування ресурсної бази фінансових інститутів, які відіграють активну роль на ринку державних цінних паперів. На відміну від світової практики, інтерес вітчизняних фінансових інститутів до державних облігацій є незначним, хоча тут і спостерігаються деякі позитивні тенденції. Так, у 2009 р. частка державних цінних паперів у структурі

Таблиця 2

Структура фінансових активів домогосподарств провідних країн світу, %

Країни	Інституційні інвестори		Депозити і позики		Облігації		Інші	
	1997 р.	2007 р.	1997 р.	2007 р.	1997 р.	2007 р.	1997 р.	2007 р.
Канада	35	41	29	26	30	32	6	1
Франція	37	44	43	33	17	20	3	3
Німеччина	34	42	42	35	23	21	1	1
Італія	14	27	42	27	43	45	1	0
Іспанія	20	28	52	38	23	31	5	3
Японія	27	29	50	52	18	14	5	5
Швейцарія	48	53	23	25	30	23	0	0
Велика Британія	55	58	24	26	18	13	3	3
США	42	50	20	21	35	26	2	3

* Складено за даним [8].

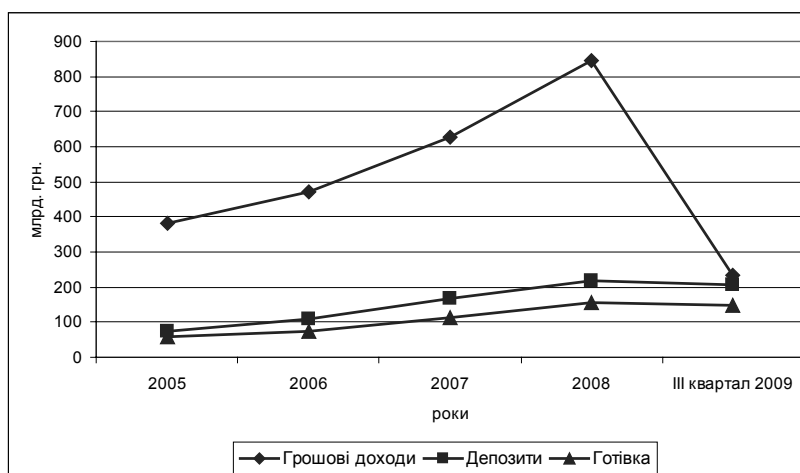

Рис. 3. Динаміка обсягів готівки, депозитів та грошових доходів населення

активів страховиків України становила лише 4% (що майже на 2% більше, ніж у 2008 р.) [6], тоді як у розвинених країнах страхові компанії є основним покупцем державних цінних паперів. Іншими представниками фінансового сектора, які акумулюють значну частину коштів населення та є монополістами на вітчизняному ринку заощаджень населення, є комерційні банки. Слід зазначити, що саме ці фінансові установи є основними покупцями державних цінних паперів.

Отже, роль населення у поповненні бюджету країни є досить значною, однак потенціал приватних інвесторів у нашій країні використаний не сповна. Основна причина полягає в тому, що не всі кошти населення зосереджуються у фінансовому секторі, а більша їх частина перебуває у неорганізованій формі. Аби змінити ситуацію, уряду країни необхідно, перш за все, зацікавити та залучити потенційного інвестора до ринку державних цінних паперів. Це стане можливим лише за умови запровадження нових видів державних цінних паперів з різним рівнем доходу, ліквідності та ризику, які стануть привабливим інвестиційним інструментом для населення та фінансових інститутів.

Крім того, необхідно створити відповідну інфраструктуру ринку цінних паперів, що дозволить здійснювати прямі інвестиції у ці активи. З метою відновлення втраченої довіри приватних інвесторів до фінансового ринку необхідно посилити гарантії щодо захисту вкладених коштів. Саме зазначені заходи, на нашу думку, дозволять активізувати позиції населення на ринку державного кредиту.

Література

1. Гуеняк В. Я. *Институциональная парадигма в политической экономике: На примере Франции.* – М.: Наука, 1999. – 174 с.
2. Кейнс Дж. *Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. Н. Н. Любимова.* – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
3. Маршалл А. *Основы экономической науки: Пер. с англ. В. И. Бомкин.* – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
4. Суринов А. Е. *Доходы населения. Опыт количественных измерений.* – М.: Финансы и статистика, 2000. – 429 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: www.ukrstat.gov.ua
6. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг www.dfp.gov.ua.
7. Офіційний сайт Світового банку: www.worldbank.org
8. *Institutional investors, global savings and asset allocation // Report Committee on the Global Financial System.* – 2007. – № 27.